

ВІДГУК

*офіційного опонента, завідувача кафедри анатомії людини, клінічної анатомії та оперативної хірургії Харківського національного медичного університету, доктора медичних наук, професора **Вовка Олега Юрійовича** на дисертаційну роботу **Василів Марти-Анастасії Любомирівни** «Особливості індивідуальної мінливості лобової пазухи людини у віковій динаміці», подану до Разової спеціалізованої вченої ради ДФ 35.600.105 при Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького МОЗ України на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань «Охорона здоров'я» за спеціальністю 222 «Медицина»*

Актуальність обраної теми

Забезпечення швидкої та якісної діагностики, ефективної медичної допомоги пацієнтам з різними формами риносинуситів, а також належного рівня профілактики серед здорового населення належить сьогодні до пріоритетних завдань сучасної оториноларингології. Гострі та хронічні синусити є доволі частими захворюваннями, що уражають осіб різного віку. Попри значні досягнення сучасної медицини, проблема їх діагностики, лікування та профілактики залишається сьогодні особливо актуальною. Значна кількість наукових публікацій, присвячених проблемі риносинуситів підтверджує важливість подальшого глибокого її вивчення як з теоретичної, так і з клінічної точок зору.

Особливості будови приносних пазух людини завжди привертала увагу як морфологів, так і практичних лікарів різних спеціальностей (отоларингологів, стоматологів та щелепно-лицевих хірургів, педіатрів та сімейних лікарів). Тому, сьогодні вже вивчено та описано багато аспектів їх будови, проте, залишається ще так само багато невирішених питань щодо структурних і функціональних особливостей даної ділянки. Анатомія порожнини носа і приносних пазух є однією з найбільш варіабельних в організмі людини, тому вивченню поширеності анатомічних варіацій у синоназальній ділянці присвячені численні

дослідження. Багато авторів присвятили свої праці вивченню індивідуальної анатомічної мінливості приносних пазух людини, пошуку нових методів їх обстеження та вивчення особливостей їх структури і функції.

З огляду на викладене безсумнівною є актуальність подальших досліджень анатомічних варіацій носа та приносних пазух, з'ясування їх впливу на розвиток та перебіг риносинуситів, а також визначення факторів ризику патологічних уражень приносних пазух, отриманих за результатами обстежень пацієнтів, виконаних з використанням як традиційних анатомічних та антропометричних методів, так і сучасних – ендоскопічних і променевих, зокрема – комп'ютерної томографії.

Вивченню рентгеноанатомії носової порожнини та приносних пазух, а також проблемам променевої діагностики їх патологічних змін присвячені численні праці різних авторів. Тому дослідження варіантів будови і топографії лобової пазухи у осіб різного віку та з'ясування їх гендерних і вікових особливостей з використанням променевих методів сьогодні є предметом інтенсивного вивчення, а виконана Василів М.-А.Л. робота, присвячена їх з'ясуванню є актуальною і цікавою як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота Василів М.-А. Л. є фрагментом планової наукової роботи кафедри нормальної анатомії та кафедри оперативної хірургії з топографічною анатомією Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького на тему «Структурна організація, ангіоархітектоніка та антропометричні особливості органів у внутрішньо- та позаутробному періодах розвитку, за умов впливу екзо- та ендогенних факторів» (номер державної реєстрації 0115U000041). Дисертант є співвиконавцем даної теми.

Наукова новизна дослідження та одержаних результатів

Автором роботи було проведено детальне дослідження, що включало в себе аналіз особливостей будови та топографії лобових пазух у осіб різних періодів зрілого віку обох статей. З використанням різноманітних взаємодоповнюючих методів – радіологічних, морфологічних, клінічних та статистичних, автором було ретельно проаналізовано дані, зібрані в результаті проведеного

дослідження. Аналіз рентгенівських знімків та серій комп'ютерних томограм лобових пазух дозволив не лише визначити особливості їх будови, а й вперше встановити закономірності змін, що відбуваються з цими структурами у віковому аспекті.

Автором вперше було запропоновано детальну класифікацію лобових пазух за формою та категоризацію прохідності отвору лобової пазухи, що сприяло систематизації та уточненню теоретичних знань у цьому напрямку. Автором було зосереджено увагу на дослідженні розмірів та стану стінок лобових пазух, а також якості їхньої кісткової тканини. Це дало змогу вперше провести глибокий аналіз отриманих результатів та порівняти досліджувані показники різних груп обстежуваних осіб зрілого віку різної статі. Автором вперше було проведено тривимірний аналіз лобових пазух, встановлено їх симетричність, що є важливим для розуміння їхньої функціональної ролі та можливих патологій. Результати цього дослідження мають важливе значення для медичної практики та дозволяють глибше зрозуміти фізіологію та патологію лобових пазух у людей різної статі зрілого віку.

Практичне значення отриманих результатів

Отримані автором результати дослідження дозволяють ретельно вивчити та проаналізувати особливості будови та топографії лобових пазух у людей різної статі та різних вікових груп. Це важливо для прогнозування можливості ускладнень, зокрема запальних процесів. Отримані дані дозволяють розглянути гендерні особливості та закономірності вікових змін у лобових пазухах, що може сприяти розробці нових та вдосконаленню існуючих методів діагностики на ранніх етапах розвитку патології, підвищенню ефективності профілактичних заходів та оптимізації хірургічних методів лікування різних форм фронтитів у людей визначених вікових груп в залежності від статі.

Отримані дисертанткою в процесі виконання дослідження результати впроваджені в наукову роботу та навчальний процес на теоретичних та клінічних кафедрах низки вищих навчальних медичних закладів України, а саме: на кафедрах нормальної анатомії; оперативної хірургії з топографічною анатомією; оториноларингології; радіології та радіаційної медицини Львівського

національного медичного університету імені Данила Галицького; анатомії, клінічної анатомії та оперативної хірургії; анатомії людини імені М.Г. Туркевича Буковинського державного медичного університету; анатомії людини Івано-Франківського національного медичного університету; анатомії з клінічною анатомією та оперативною хірургією Полтавського державного медичного університету; оперативної хірургії та клінічної анатомії Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України; оперативної хірургії та клінічної анатомії Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна

Дослідження проведено на високому науковому рівні, вірогідність та інформативність отриманих результатів і висновків не викликають сумнівів.

Робота виконана з застосуванням адекватно обраних науково-методичних підходів до вирішення поставленої мети і завдань. Використано достатній обсяг матеріалу дослідження, залучено комплекс правильно підібраних сучасних високоінформативних морфологічних та променевих методів дослідження та проведено відповідну статистичну обробку отриманих кількісних величин.

Ілюстративний супровід наведеного текстового матеріалу є цілком достатніми, якісними та показовими. Таблиці та рисунки відображають обсяг проведених досліджень і містять достатню наукову інформацію.

Висновки, наукові положення та рекомендації, які представлені у дисертаційній роботі Василів Марти-Анастасії Любомирівни, є добре структурованими, обґрунтованими та статистично достовірними.

Дисертаційна робота виконана із дотриманням існуючих норм, вимог та основних біоетичних положень, проведена згідно до вимог щодо безпеки пацієнтів, збереження морально-етичних норм, прав та гідності людини у відповідності до основних положень GCP (1996 р.), Конвенції Ради Європи про права людини і біомедицину (1977 р.) та Гельсінської декларації, принципів Гельсінської декларації з біомедичних досліджень та положень GCH ICH, законам України та відповідним положенням ВООЗ. Дисертанткою Василів М.-

А. Л. для підтвердження надано витяги з протоколу №1 від 25 січня 2021 року та протоколу №2 від 19 лютого 2024 року засідань Комісії з питань етики наукових досліджень, експериментальних розробок і наукових творів Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Текст дисертації, опубліковані статті та тези є оригінальними, не порушують принципи академічної доброчесності, не містять ознак академічного плагіату, фабрикацій та фальсифікацій, що підтверджено довідкою №206/2024 року від 09 квітня 2024 року.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях

Дисертанткою Василів М-А. Л. за темою дисертації опубліковано 12 наукових праць, в тому числі 6 статей та 6 тез у збірниках наукових праць, матеріалах і тезах конференцій. Статті опубліковано у фахових виданнях України, що рекомендовані для оприлюднення результатів дисертаційних досліджень.

Основні положення дисертації оприлюднено на низці наукових форумів Всеукраїнського та міжнародного рівнів: The 9 th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects” (Tokyo, Japan), The 12 th International scientific and practical conference “Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects” (Berlin, Germany), The 7th International scientific and practical conference “Science and innovation of modern world” (London, United Kingdom), 67 Osterreichischer HNO-Kongress (Hofburg Wien, Austria), другому міжнародному морфологічному симпозиумі «Новітні досягнення клінічної анатомії і оперативної хірургії в розвитку сучасної медицини і стоматології» (Полтава, Україна), сьомій всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Теорія та практика сучасної морфології» (Дніпро, Україна).

Оцінка змісту, оформлення та обсягу дисертації, зауваження щодо оформлення

Дисертація оформлена у відповідності до актуальних вимог МОН України (Наказ №759 МОН України від 31.05.2019 року), викладена державною мовою на 195 сторінках комп'ютерного тексту, з яких 131 сторінку складає основний текст.

В анотації (українською та англійською мовами) дисертанткою подано опис проведеного дослідження з вказанням джерел набраного матеріалу (рентгенограм та комп'ютерних томограм) та апаратного забезпечення на якому проводилась променева діагностика, описано критерії включення та виключення, перелічено методи дослідження та подано отримані результати проведеного дослідження з переліком ключових слів.

Написаний авторкою вступ є чітким і лаконічним. У вступі обґрунтовано актуальність проведеного дослідження, подано його зв'язок з науковими програмами, сформульовано мету та визначено завдання дослідження, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення роботи, окреслено особистий внесок здобувачки у виконання роботи, подано перелік публікацій автора за темою роботи та наукових форумів, де були презентовані отримані результати. Розділ оформлений і написаний у відповідності до діючих вимог.

У Розділі 1 «Структурні особливості лобових пазух упродовж різних етапів онтогенезу в нормі та при патології, методи їх дослідження та підходи до лікування (огляд літератури)» проаналізовано сучасні наукові літературні джерела, що відображають актуальність та сучасний стан проблеми. Розділ складається з 8 підрозділів, поділених за тематикою та викладений на 26 сторінках. В першому підрозділі описано значення індивідуальної анатомії приносних пазух для клініки, в другому та третьому – особливості будови та топографії лобової пазухи з їх клінічним значенням та особливості морфогенезу, в четвертому, подано значення оцінки лобових пазух для судово-медичної антропології, в п'ятому підрозділі наведено сучасні методи дослідження лобової пазухи в нормі та при патології, в шостому – подано перелік патологій лобових пазух, в сьомому висвітлено сучасні технології в лікуванні риносинуситів, а у восьмому описано поєднання комп'ютерної томографії та ендоскопічного лікування риносинуситів.

В цьому розділі автором зіставлено різні точки зору, представлені в науковій літературі та обґрунтовано мету дослідження, а також окреслено дискусійні питання, або такі, що не знайшли достатнього висвітлення в сучасних наукових джерелах.

Другий розділ «Матеріали і методи дослідження» викладено на 21 сторінці тексту та проілюстровано 23 зображеннями і 1 таблицею. Розділ складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі прописана загальна характеристика матеріалу дослідження, критерії включення та виключення, принцип поділу обстежених осіб на групи згідно віку та статі. Загальний об'єм робочої групи складав 105 досліджень (50 рентгенограм та 55 серій комп'ютерних томограм) ділянки черепа осіб зрілого віку різної статі.

В другому підрозділі ретельно описано окремо променеві методи (з описом і характеристикою використаних джерел іонізуючого випромінювання) та об'єкти дослідження, антропометричні та морфометричні методи вивчення особливостей будови та топографії лобових пазух, метод статистичного аналізу. Чітко і логічно пояснено, як і що саме оцінювали при проведенні аналізу рентгенограм та серій комп'ютерних томограм, вказано використане програмне забезпечення та описано алгоритм проведення досліджень.

Усі обстеження були проведені у відповідності до сучасних стандартів і принципів, біоетичних норм та з дотриманням прав і безпеки пацієнтів.

Два наступні розділи роботи присвячені висвітленню результатів власних досліджень.

Розділ 3 «Дослідження вікових і статевих особливостей будови лобових пазух за даними рентгенографії» складається з 2 підрозділів, ілюстрований 14 рисунками та 1 таблицею, викладений на 12 сторінках тексту. В першому підрозділі запропоновано варіант класифікації лобових пазух за формою, описані варіанти візуалізації асиметрично розташованих лобових пазух та їх аплазій.

Другий підрозділ присвячений дослідженню лінійних розмірів лобових пазух осіб зрілого віку. Обидва підрозділи завершуються висновками, а розділ в цілому – переліком публікацій, у яких висвітлено отримані результати.

Розділ 4 « Вивчення особливостей будови та топографії лобових пазух осіб різної статі зрілого віку за даними комп'ютерної томографії» складається з 5 підрозділів з окремими висновками до кожного, проілюстрований 51 рисунком та 13 таблицями, викладений на 47 сторінках тексту.

В першому підрозділі подано результати дослідження варіантів форми лобових пазух та з'ясування частоти їх виявлення.

Підрозділ другий присвячено аналізу розташування лобової пазухи в частинах лобової кістки.

В третьому підрозділі висвітлено результати дослідження прохідності носо-лобового співустя та варіантів сполучення лобових пазух з суміжними структурами. В підрозділі детально та наочно проілюстровано методологію та достовірно висвітлено результати дослідження. Автором детально проаналізовано кожен досліджуваний показник та оцінено категорії складності хірургічного доступу. Ці результати є вагомими та необхідними для розуміння тактики ведення пацієнтів, що потребують втручання на лобових пазухах.

Четвертий підрозділ містить результати дослідження лінійних та просторових розмірів лобових пазух та їх вікової динаміки у осіб різної статі зрілого віку.

В п'ятому підрозділі описано дослідження статевих особливостей та вікової динаміки щільності кісткової тканини стінок лобових пазух осіб зрілого віку різної статі.

В розділі подано наочні, достовірні та вірогідні результати проведеного аналізу. Завершується розділ переліком наукових публікацій, в яких було висвітлено отримані результати роботи. Зауважень до розділу немає, ілюстративний та табличний матеріал розділу виглядає зрозумілим, логічним, чітким та послідовним.

Розділ 5 «Аналіз та обговорення» присвячений обговоренню основних підсумків роботи. Цей розділ містить детальне порівняння результатів власних досліджень представлених в 3 та 4 розділах із даними численних сучасних наукових літературних джерел. Отримані результати дослідження Василів М.-А.Л. порівнює з даними інших авторів, наводить важливі дискусійні питання та

аргументовано вирішує їх. Даний розділ написаний грамотно у вигляді наукової дискусії з належним та високим рівнем науково-інформаційного супроводу. При цьому автор використовує достатню кількість вітчизняних та зарубіжних джерел

Сім логічно побудованих висновків повністю відповідають поставленій меті та визначеним завданням дисертаційного дослідження.

Три практичні рекомендації мають клінічне спрямування і можуть бути застосовані в роботі фахівців відповідних галузей практичної медицини та криміналістики.

Список використаних джерел літератури включає 203 найменування, в тому числі 99 кирилицею та 104 латиницею. 186 джерел опубліковано упродовж останніх 10 років

Зауваження та побажання до дисертаційної роботи:

Дисертаційна робота Василів Марти-Анастасії Любомирівни «Особливості індивідуальної мінливості лобової пазухи людини у віковій динаміці» є самостійним завершеним науковим дослідженням, яке в цілому можна оцінити позитивно. Разом із загальною позитивною оцінкою дисертаційної роботи, слід зазначити низку недоліків, на деяких з них хотілося б звернути увагу:

1. У тексті дисертації допущені окремі неточності стилістичного й орфографічного характеру, тавтології, невдалі вислови («на фоні» замість «на тлі», «сагітальна» замість «стрілова»).
2. Список використаної літератури містить джерела більше ніж 10-річної давності, без використання яких, якість літературно-патентного супроводу роботи не знизилась би.
3. Дуже об'ємні висновки до окремих підрозділів (підрозділ 4.3).

Хотілося б почути Ваші відповіді на наступні запитання:

1. Частота виявлення трапецієподібної форми лобової пазухи за даними рентгенографії складає 14% згідно з аналізом досліджень вказаної рандомізованої вибірки, а за даними комп'ютерної томографії майже вдвічі більша. Від чого може залежати ця різниця?

2. На Вашу думку, яка ймовірність залежності розвитку запального процесу слизової оболонки лобової пазухи від віку пацієнта і розміру лобової пазухи?

3. Вами проведено дослідження мінеральної щільності кісткової тканини стінок лобових пазух, що визначається в одиницях Гаунсфілда. Чи є ці одиниці стандартизованими і від чого може залежати чутливість методу і величина похибки у їх визначенні?

Рекомендації щодо використання результатів дисертації в практиці.

Отримані дисертанткою при виконанні дисертаційного дослідження дані суттєво розширюють сучасні уявлення про варіанти будови і топографії лобових пазух у осіб зрілого віку, їх гендерні та вікові особливості. Результати дослідження доцільно впровадити в навчальний процес вищих медичних навчальних закладів країни при читанні лекцій та проведенні практичних занять на кафедрах нормальної анатомії, оперативної хірургії та клінічної анатомії, стоматології, оториноларингології, а також використати при написанні монографій, підручників, посібників із зазначених вище навчальних дисциплін.

ВИСНОВОК

Дисертаційна робота Василів Марти-Анастасії Любомирівни «Особливості індивідуальної мінливості лобової пазухи людини у віковій динаміці», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є завершеною науковою роботою, що виконана дисертанткою особисто, має значну наукову новизну та вагомое теоретичне і практичне значення.

У своїй роботі дисертантка досягла поставленої мети та виконала всі завдання дослідження. Наведені і сформульовані чіткі висновки отримані на основі ретельного аналізу результатів проведених досліджень. Надані відповідні практичні рекомендації можуть широко застосовуватись практичній роботі лікарів різних спеціальностей. Загальна оцінка виконаної дисертаційної роботи – позитивна.

Результати дисертаційного дослідження висвітлені в достатній кількості

наукових публікацій, які повноцінно відображають зміст дисертації.

Дисертаційна робота Василів Марти-Анастасії Любомирівни «Особливості індивідуальної мінливості лобової пазухи людини у віковій динаміці» за актуальністю обраної теми, методиками виконання, науковою новизною та практичним значенням отриманих результатів повністю відповідає вимогам п.6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року, №44, актуальним вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом №40 Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. (в редакції від 12.07.2019 р.).

Дисертантка Василів М-А. Л. має необхідний рівень наукової кваліфікації і заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі 22 «Охорона здоров'я» за спеціальністю 222 «Медицина».

Офіційний опонент

завідувач кафедри анатомії людини,
клінічної анатомії та оперативної хірургії

Харківського національного

медичного університету,

доктор медичних наук, професор

Олег БОБК

